

DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-34-38>

УДК 005:[502.13:338.43]

СУЧАСНА ПАРАДИГМА УПРАВЛІННЯ ЕКОЛОГІЧНОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ В АГРАРНІЙ СФЕРІ

MODERN PARADIGM OF MANAGEMENT OF ENVIRONMENTAL ACTIVITY IN THE AGRICULTURAL SECTOR

Пітель Ніна Якимівнакандидат економічних наук, доцент,
Уманський національний університет садівництва
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5320-1522>**Новак Інна Миколаївна**доктор економічних наук, професор,
Уманський національний університет садівництва
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1146-6861>**Pitel Nina, Novak Inna**

Uman National University of Horticulture

Стаття присвячена вивченню концептуальних засад сучасної парадигми управління екологічною діяльністю в аграрній сфері економіки України. Обґрунтовано об'єктивну необхідність екологізації виробництва. Проаналізовано обсяги фінансування заходів з охорони навколишнього природного середовища в Україні. Встановлена об'єктивна необхідність впровадження сучасної парадигми управління на засадах екологізації виробництва і мінімізації негативного впливу на довкілля. Визначено передумови, причини і пріоритетні напрями її трансформації. Вказано, що сучасна управлінська парадигма повинна відповідати вимогам часу і забезпечувати підвищення ефективності функціонування підприємств та організацій і змінюватись відповідно до соціально-економічного розвитку суспільства. Систематизовано комплекс соціально-культурних, економічних, політико-правових і технологічних аспектів, що формують механізм екологічного менеджменту і повинні бути враховані у розробці сучасної парадигми екологічно орієнтованого управління в аграрній сфері економіки.

Ключові слова: парадигма, управління, екологічна діяльність, екологічний менеджмент, аграрне виробництво.

Статья посвящена изучению концептуальных устоев современной парадигмы управления экологической деятельностью в аграрной сфере экономики Украины. Обоснована объективная необходимость экологизации производства. Проанализированы объемы финансирования мероприятий по охране окружающей среды в Украине. Установлена объективная необходимость внедрения современной парадигмы управления на основе экологизации производства и минимизации негативного воздействия на окружающую среду. Определены предпосылки, причины и приоритетные направления ее трансформации. Указано, что современная управленческая парадигма должна отвечать требованиям времени и обеспечивать повышение эффективности функционирования предприятий и организаций и изменяться в соответствии с социально-экономическим развитием общества. Систематизирован комплекс социально-культурных, экономических, политико-правовых и технологических аспектов, формирующих механизм экологического менеджмента, которые должны учитываться в разработке современной парадигмы экологически ориентированного управления в аграрной сфере экономики.

Ключевые слова: парадигма, управление, экологическая деятельность, экологический менеджмент, аграрное производство.

The article is devoted to the study of the conceptual foundations of the modern paradigm of environmental management in the agricultural sector of Ukraine. The objective necessity of greening of production due to natural trends of world economy development and deterioration of ecological condition of territories, regions and countries is substantiated. The volumes of financing of environmental protection measures in Ukraine are analyzed and it is established that the agrarian sector of the economy stays away from the processes of greening of production, and insignificant funds directed to environmental goals do not promote environmentally oriented activities and do not increase competitiveness in world markets. It is substantiated that the formation of a management system that integrates rigid administrative tools

with the initiative of environmentally conscious activities of economic entities will allow to green agricultural production. It should be based on efficient resource-saving technologies, and the priority of economic indicators is organically combined with environmental objectives. There is an objective need to implement a modern management paradigm based on the greening of production and minimize the negative impact on the environment. For its formation it is necessary to apply innovative management methods, tools and instruments within the chosen concept of environmental management. The preconditions, reasons and priority directions of the objective transformation of the paradigm of ecological activity management of agricultural enterprises are determined. It is stated that the modern management paradigm should be aimed primarily at business management, and then – to solve socially oriented and socially significant problems; it must meet the requirements of the time and ensure the efficiency of enterprises and organizations and change in accordance with the socio-economic development of society. A set of socio-cultural, economic, political, legal and technological aspects that form the mechanism of environmental management and should be taken into account in the development of a modern paradigm of environmentally oriented management in the agricultural sector of Ukraine.

Keywords: paradigm, management, ecological activity, ecological management, agricultural production.

Постановка проблеми. Управління розвитком аграрного виробництва і система управління екологічними процесами в сучасних умовах потребують системного вивчення і комплексного підходу. Адже сьогодні екологія визначає пріоритетні напрями розвитку виробництва і нові орієнтири для підвищення конкурентоспроможності вітчизняної економіки на світових ринках. Саме екологія має стати поштовхом до інноваційних технологічних рішень і нових тенденцій у гармонізації взаємодії аграрного виробництва і природи. Проте це стає можливим лише за умови формування збалансованої системи управління екологічними процесами, коли механізм управління аграрним виробництвом буде екологічно орієнтованим, тобто базуватиметься на пріоритетах цивілізованої життєдіяльності людини через збалансований розвиток природи і суспільного виробництва. Зважаючи на вищезначене останнім часом актуалізується проблематика розробки концептуальних підходів до управління екологічною діяльністю, зокрема, і в аграрній сфері, яка значною мірою визначає конкурентоспроможність вітчизняної економіки на світових ринках.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретико-методологічні і прикладні аспекти концептуальних засад екологічного управління тривалий час перебувають в полі зору численних науковців. Зокрема, М. Дейч [1] вивчає участь громадськості у формуванні екологічного менеджменту, А. Сагірова [2] аналізує особливості впливу системи екологічного управління на підвищення конкурентоспроможності вітчизняних підприємств, І. Потапюк і М. Стеценко [3] розглядають систему екологічного менеджменту як складову екологічної безпеки, О. Бабчинська [4] зосереджує увагу на ключових аспектах сучасної парадигми управління підприємством, J. Loomis, G. Helfand [5] аналізує роль екологічної політики для прийняття управлінських рішень, Р. Костирко, О. Середа, Е. Чернудубова [6]

досліджують фінансове забезпечення екологічного управління, S. Ng, B. Teh, S. Ooi, T. Ong, W. Soh [7] вивчають вплив оприлюднення екологічної звітності підприємств на результати їх фінансової діяльності, наші попередні дослідження [8] зосереджувались на концептуальних засадах організації управління екологічно орієнтованим виробництвом. Проте значна частина питань, пов'язаних із особливостями об'єктивної трансформації сучасної парадигми управління екологічною діяльністю в аграрній сфері економіки України, потребують подальших ґрунтовних наукових пошуків.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Аналіз наукових пошуків вчених свідчить про наявні прогалини у розумінні сучасної парадигми управління екологічною діяльністю в аграрній сфері. Це спонукає до подальших досліджень, адже ці питання донині не знайшли належного відображення у наукових здобутках, а це, в свою чергу, залишає поле для дискусій стосовно напрямів і пріоритетів об'єктивної трансформації сучасної парадигми управління екологічною діяльністю в аграрній сфері.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою даної статті є системне дослідження сучасної парадигми управління екологічною діяльністю в аграрній сфері економіки України для формування ефективного механізму екологічного менеджменту на засадах гармонізації відносин між державними установами, виробничими підприємствами і навколишнім природним середовищем.

Виклад основного матеріалу дослідження. Впродовж останніх років простежується особлива увага як із боку наукової спільноти, так і з боку бізнесу до питань екологізації виробництва. Така тенденція викликана кризою навколишнього природного середовища, погіршенням екологічного стану територій, регіонів і навіть країн, а також закономірними трендами розвитку нинішнього виробництва,

серед яких наступні: прискорення науково-технічного прогресу; збільшення виробничих потужностей у відповідності з потребами інноваційних технологій; диференціювання регіонального розташування виробничих потужностей; посилення впливу виробництва не лише на регіональну природу, а й на загальносвітовий простір; посилення уваги до формування екологічної свідомості і світогляду населення; чіткий поділ країн світової економіки на виробників небезпечних відходів і їх поглиначів тощо.

Подвійний зміст екологічно орієнтованої діяльності простежується у тому, що це – визначальний чинник і важливий елемент, який формує екологічний імідж країни, до того ж, саме від розвитку екологічно зорієнтованої діяльності в економіці країни залежить її сприйняття у суспільстві. Зважаючи на це варто проаналізувати фінансування екологічно орієнтованої діяльності в Україні. За даними Державного комітету статистики, навіть без деталізованої оцінки, можна простежити динаміку фінансування заходів з охоро-

рони навколишнього природного середовища в Україні у розрізі капітальних інвестицій і поточних витрат (табл. 1).

Впродовж 2015–2019 рр. в Україні загалом спостерігається позитивна траєкторія обсягів фінансування заходів з охороони навколишнього природного середовища: загальні витрати на екологічні цілі зросли із 20,5 млрд. грн. у 2015 р. до 43,7 млрд. грн. у 2019 р., або майже в 1,8 раза. При цьому поточні витрати збільшились із 16,9 до 27,5 млрд. грн., або в 1,6 раза. Проте обсяги фінансування поточних витрат на охорону навколишнього природного середовища у сільське, лісове та рибне господарство склали незначну частку (лише 1,6%) від загальних витрат, і їх обсяг зріс із 326 до 435 млн грн. (виключно за рахунок лісового господарства та лісозаготівель). А поточні витрати на екологічні цілі в сільське господарство, мисливство та надання пов'язаних із ними послуг навіть скоротились із 174 млн грн. у 2015 р. до 83 млн грн. у 2019 р. За аналогічний період капітальні інвестиції в охорону навколишнього

Таблиця 1

Динаміка обсягів фінансування охороони навколишнього природного середовища в Україні, у фактичних цінах, млн. грн.

Види витрат	2015 р.	2017 р.	2018 р.	2019 р.	2019 р. у % до 2015 р.
Сукупні витрати на охорону навколишнього природного середовища, млн. грн.	24591,1	31492	34392,3	43735,9	177,85
Поточні витрати на охорону навколишнього природного середовища, млн. грн.	16915,5	20466,4	24318,0	27480,2	162,46
Із них у сільське, лісове та рибне господарство	326,1	378,6	409,2	434,8	133,33
у т.ч. в сільське господарство, мисливство та надання пов'язаних із ними послуг	174,0	76,8	70,1	83,1	47,76
лісове господарство та лісозаготівлі	151,5	301,2	338,0	351,1	231,75
рибне господарство	0,6	0,6	1,1	0,6	100,00
Капітальні інвестиції на охорону навколишнього природного середовища	7675,6	11025,6	10074,3	16255,7	211,78
Із них у сільське, лісове та рибне господарство	22,4	50,4	8,9	5,9	26,34
у т.ч. в сільське господарство, мисливство та надання пов'язаних із ними послуг	18,4	48,5	5,9	3,5	19,02
лісове господарство та лісозаготівлі	4,0	1,9	3,0	2,4	60,00
рибне господарство	–	–	–	–	

Джерело: систематизовано і побудовано за даними Державної служби статистики України [9, с. 169, 172, 189, 192]

природного середовища в Україні зросли у 2,1 рази (із 7,7 до 16,3 млрд. грн.), проте обсяги капітального інвестування сільського, лісового та рибного господарства, незважаючи на їх мізерну частку (лише 0,04% у 2019 р.) в загальних обсягах, навіть скоротились із 22 млн грн. у 2015 р. до 6 млн грн. у 2019 р.

Отже, можна стверджувати, що аграрна сфера економіки України залишається осторонь від процесів екологізації виробництва, а мізерні кошти, що спрямовуються на природоохоронні цілі не сприяють екологічно орієнтованій діяльності і не посилюють конкурентоздатність галузі на світових ринках. Ситуацію погіршує той факт, що у структурі витрат на охорону навколишнього природного середовища за джерелами фінансування у 2019 році основну частку (79,1%) склали власні кошти суб'єктів господарювання, тоді як за кошти державного та місцевих бюджетів було профінансовано лише 2,3% витрат [9, с. 173].

Незважаючи на сукупне зростання обсягів фінансування заходів з охорони навколишнього середовища, вони здійснюються, головним чином, власними ресурсами підприємств і організацій та спрямовуються не на капітальні інвестиції (інтегровані екологічнобезпечні й ресурсозберігаючі технології, очищення й переробку відходів), а на поточні витрати із підтримання роботи наявного природоохоронного обладнання. Отже, це не вирішує проблеми екологізації виробництва в Україні.

Тому актуалізується проблема гармонізації відносин між державними установами, виробничими підприємствами і навколишнім природним середовищем. Адже суттєве покращення його стану може бути досягнуто лише через комплексну співпрацю між державою й суб'єктами підприємництва за дієвої підтримки суспільства. Екологізувати виробництво дозволить формування системи управління, в основі якої будуть ефективні ресурсощадливі технології, а пріоритетність економічних показників буде поєднуватись із екологічними завданнями. Застосування лише жорстких адміністративних інструментів не забезпечить максимальний ефект: необхідна ініціативна екологічно свідома діяльність підприємств.

Тривалий час на державному й регіональному рівнях приймаються програми і законодавчі ініціативи, спрямовані на покращання екологічного стану довкілля, зменшення негативного впливу підприємницької діяльності на навколишнє середовище, проте реально екологічний стан довкілля з року в рік погіршується, особливо у промислових регіонах.

Можливим напрямом подолання екологічної кризи у світі визнано екологічний менеджмент. Його впровадження базується на добровільному скороченні негативного впливу підприємницької діяльності на довкілля за рахунок мінімізації екологічних ризиків і розвитку екологічно безпечного виробництва [1, с. 87].

Екологічний менеджмент – це сучасний інструмент управління виробничо-господарською діяльністю, в основі якого екологізація виробництва. Впровадження концептуальних засад екологічного менеджменту сприятиме оптимізації, раціоналізації та підвищенню ефективності роботи підприємств, і буде спрямоване на зменшення негативного впливу виробництва на навколишнє середовище і здоров'я населення, збалансоване використання матеріалів та енергії із природних джерел. Тобто екологічний менеджмент можна розглядати як управління виробництвом, що забезпечує досягнення оптимального співвідношення між економічними й екологічними показниками [2, с. 126–127].

Проте концептуальні підходи екологічного менеджменту можуть бути ефективно застосовані лише за умови, що їх впровадження здійснюватиметься із урахуванням наявних проблем і регіональних особливостей навколишнього природного середовища та специфіки технології виробництва.

Формування екологічного менеджменту вітчизняних аграрних підприємств стане важливим фактором посилення їх позицій у конкурентній боротьбі, зокрема і на світових ринках. Адже врахування екологічних пріоритетів у системі управління допомагає скоротити витрати, підвищує інвестиційну привабливість, дозволяє знизити вартість кредитів і страхових витрат, позитивно впливає на якість продукції і послуг, створює позитивний імідж суб'єкта підприємництва на ринку, адже відбувається послідовне зменшення негативного впливу виробничих процесів на навколишнє середовище і здоров'я населення [3, с. 413].

Вивчення досвіду господарювання вітчизняних підприємств аграрної сфери вказує на наявність комплексу проблем, що перешкоджають впровадженню екологічного менеджменту в практичну діяльність. Серед них варто виокремити наступні: низький рівень обізнаності керівництва щодо концептуальних засад екологічного менеджменту; нерозуміння та недооцінка його інструментів керівництвом для посилення конкурентоспроможності і формування сприятливого екологічного іміджу не лише підприємства, але і його продукції; недостатнє застосу-

вання сучасних методів, інструментів і підходів до екологізації управління (планування, організування, мотивування працівників, контролювання, аналізу й аудиту результативності роботи підприємств). Отже назріла об'єктивна необхідність зміни стереотипів мислення сучасних керівників у напрямку екологізації управління. Сучасна система менеджменту повинна передбачати аналіз виробничого процесу під призмою його екологізації. Раціоналізація виробничих процесів, економія витрат ресурсів, мінімізація втрат, оптимізація технології сприятимуть отриманню економічного ефекту разом із зниженням негативного впливу виробництва на довкілля. Проте більшість керівників аграрних підприємств продовжують розглядати стандарти ISO серії 14000 (це міжнародні стандарти, які регламентують систему екологічного управління і допомагають мінімізувати негативний вплив виробництва на навколишнє середовище) як інструмент державного регулювання. В зазначеному контексті варто вказати на те, що система екологічного менеджменту буде дієвою й ефективною лише за умови добровільного й ініціативного її впровадження на підприємствах.

В нинішніх умовах існує об'єктивна необхідність впровадження сучасної парадигми управління, яка опиратиметься на екологізацію виробництва, в основі якої – скорочення негативного впливу результатів роботи вітчизняних підприємств на довкілля. Тенденції розвитку світового співтовариства також пропагують запровадження екологічно безпечних технологій і необхідність виробництва екологічно чистої продукції, робіт і послуг.

Для формування сучасної парадигми управління екологічною діяльністю аграрних підприємств необхідно застосовувати сучасні методи, засоби й інструменти управління в рамках обраної концепції екологічного менеджменту; варто зосередитись на пріоритетних цілях стратегічного розвитку і комплексно поліпшувати систему керування аграрним підприємством і його виробничими процесами для забезпечення прийняття ефективних організаційних, технічних, технологічних, кадрових рішень; оптимізувати організаційну структуру; покращувати інформаційне забезпечення для оперативного доведення прийнятих рішень до безпосередніх виконавців. При цьому важливо враховувати прогресивний світовий досвід, адже управлінська парадигма повинна змінюватись відповідно до соціально-економічного розвитку суспільства, відповідати вимогам часу і забезпечувати під-

вищення ефективності функціонування підприємств і організацій у сучасних умовах розвитку економіки.

Глобалізація світового господарства, розвиток взаємозалежності економік різних країн, активізація інноваційних процесів і мінливі соціально-економічні умови підприємницької діяльності вимагають об'єктивної трансформації парадигми управління екологічною діяльністю аграрних підприємств. Зокрема, управління традиційними факторами аграрного виробництва (землею, капіталом, працею) потребує доповнення системи управління додатковим чинником – знаннями, адже нині додана вартість формується не лише із фізичних ресурсів, а значною мірою із знань, які проявляються у нових навичках персоналу, продуктах, товарах і послугах, інноваційних технологіях, нових відносинах із споживачами. Якщо традиційна парадигма управління зосереджувалась на процесах функціонування, то нова парадигма орієнтована на переважне управління розвитком екологізації аграрного виробництва та управління інноваціями. Спостерігається розширення меж організацій, у результаті цього об'єктами управління стають не лише виробничі процеси, а й нові об'єкти – нематеріальні активи і процеси, глобальні організації і процеси. Трансформація сучасної парадигми управління призвела до активного запозичення підприємствами, державними та некомерційними організаціями методів, підходів, інструментів і технологій, застосовуваних лише приватними комерційними фірмами.

Ефективна виробничо-господарська діяльність підприємства визначається перспективною стратегією, що реалізується через організацію внутрішніх бізнес-процесів і формування відповідної системної і комплексної парадигми управління. Це – першочергове завдання, виконання якого дозволить ефективно і якісно керувати всіма напрямками діяльності підприємства. Адже сучасна управлінська парадигма повинна бути спрямована, в першу чергу, на управління бізнесом, а потім – на вирішення соціально орієнтованих і суспільно значимих завдань. Як наслідок, при всьому розмаїтті концепцій управління стає необхідним врахування комплексу соціально-культурних, економічних, політико-правових і технологічних аспектів, які забезпечували б стабільний розвиток суб'єкта підприємницької діяльності [4].

Головне в новій парадигмі екологічно орієнтованого управління – це його нова якість, яка досягається використанням сучасних ідей, прийомів, інструментів, організаційних форм

управління. Все це створює передумови для виходу підприємств на новий рівень розвитку і передбачає модернізацію управління з урахуванням змін навколишнього середовища. Нині якість управління виступає фактором системної організації роботи підприємства, що дозволяє реалізовувати його місію на ринку, утримувати певні позиції, забезпечує конкурентоспроможність і ефективність. Підсумовуючи зазначимо, що сучасна парадигма управління базується на концептуальних основах: функціях, методах, інструментах, положеннях управління і визначає спільні науково-методологічні засади.

В аграрній сфері економіки України сучасна парадигма екологічно орієнтованого управління повинна враховувати особливості екологічного менеджменту, які формують механізм управління підприємством:

1) Включення екологічних завдань до стратегії підприємницької діяльності. Місія і перспективна стратегія розвитку підприємства повинні бути розроблені на основі принципів екологічного менеджменту, а стратегія бізнесу має включати екологічно значущі питання як невід'ємні компоненти. Тобто екологічна політика розвивається в контексті системи екологічного менеджменту.

2) Гармонізація внутрішнього середовища підприємства за рахунок включення до системи екологічного менеджменту стратегічного і тактичного планування та оперативного керівництва.

3) Удосконалення організаційної структури й управління бізнес-процесами. Ефективне функціонування системи екологічного менеджменту неможливе без функціональної взаємодії і координації основних виробничих напрямів і бізнес-процесів організації та оптимізації організаційної структури. Це дозволяє ставити досяжні екологічні цілі та зменшити вірогідність конфліктів між основною й екологічно орієнтованою діяльністю.

4) Покращення управлінських технологій. Методологічні підходи до екологічного менеджменту передбачають широкий спектр інструментів і методів, що забезпечують раціональну взаємодію структурних підрозділів.

5) Оптимізація документообігу й організація ефективного управління документацією будь-якого рівня складності на основі вимог, викладених у стандартах серії ISO 14001.

6) Розвиток і раціональне використання кадрового потенціалу. Для запровадження екологічного менеджменту необхідний кваліфікований і добре мотивований персонал. Важливою умовою результативного впровадження систем екологічного менеджменту

є їх всебічна підтримка керівництвом. Адже за відсутності такої підтримки ефективність заходів буде незначною [3, с. 413–414].

Підсумовуючи вищевказане варто зауважити, що всі перераховані особливості систем екологічного менеджменту сприятимуть позитивному результату лише за умови, що вони будуть вдало адаптовані до системи управління підприємством. А для підприємств із низьким рівнем розвитку менеджменту впровадження екологізованого управління означатиме фактично повну перебудову наявної системи управління [5].

Висновки. Отже, нині існує об'єктивна необхідність впровадження сучасної парадигми управління, в основі якої – екологізація виробництва і мінімізація негативного впливу результатів роботи вітчизняних підприємств на довкілля. Для її формування в аграрній сфері необхідно застосовувати сучасні методи, засоби й інструменти управління в рамках обраної концепції екологічного менеджменту. При цьому важливо враховувати прогресивний світовий досвід, адже управлінська парадигма повинна бути спрямована, в першу чергу, на управління бізнесом, а потім – на вирішення соціально орієнтованих і суспільно значимих завдань; вона має відповідати вимогам часу і забезпечувати підвищення ефективності функціонування підприємств і змінюватись відповідно до соціально-економічного розвитку суспільства.

В основі сучасної парадигми екологічно орієнтованого управління в аграрній сфері економіки України повинні бути враховані комплекс соціально-культурних, економічних, політико-правових і технологічних аспектів, які забезпечували б стабільний розвиток суб'єкта підприємницької діяльності та особливості екологічного менеджменту, що формують механізм управління підприємством. Серед них наступні: включення екологічних завдань до стратегії діяльності підприємства; гармонізація внутрішнього середовища; удосконалення організаційної структури й управління бізнес-процесами; покращення управлінських технологій; оптимізація документообігу; розвиток і раціональне використання кадрового потенціалу. Всі зазначені особливості екологічного менеджменту сприятимуть позитивному результату лише тоді, коли вони будуть вдало адаптовані до системи управління підприємством.

У подальших дослідженнях варто конкретизувати стратегічні пріоритети формування механізмів перспективного розвитку екологічного менеджменту в аграрному бізнес-середовищі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Дейч М.Є. Екологічний менеджмент: участь громадськості. *Вісник економічної науки України*. 2021. № 1(40). С. 87–90. DOI: [https://doi.org/10.37405/1729-7206.2021.1\(40\).87-90](https://doi.org/10.37405/1729-7206.2021.1(40).87-90)
2. Сагірова А.С. Вплив системи екологічного менеджменту на підвищення конкурентоспроможності українських підприємств. *Стратегія розвитку України*. 2017. № 2. С. 125–129.
3. Потапюк І.П., Стеценко М.О. Система екологічного менеджменту як складова екологічної безпеки. *Український журнал прикладної економіки*. 2020. Том 5. № 3. С. 410–416. DOI: <https://doi.org/10.36887/2415-8453-2020-3-46>
4. Бабчинська О.І. Ключові аспекти сучасної парадигми управління підприємством. *Ефективна економіка*. 2019. № 5. DOI: <https://doi.org/10.32702/2307-2105-2019.5.30>
5. Loomis J., Helfand G. *Environmental Policy Analysis for Decision Making*. Springer. 2010. 365 p.
6. Костирко Л., Костирко Р., Середа О., Чернодубова Е. Фінансове забезпечення сталого розвитку підприємств в умовах економіко-екологічних імператив. *Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики*. 2021. № 4(39). С. 87–98.
7. Ng S.H., Teh B.H., Ooi S.H., Ong T.S., Soh W.N. Does Environmental Reporting Matter? *The Journal of Developing Areas*. 2019. № 53(3). DOI: <https://doi.org/10.1353/jda.2019.0038>
8. Питель Н.Я., Новак І.М. Організація управління екологічно орієтованим виробництвом *Збірник наукових праць Уманського національного університету садівництва*. 2021. Вип. 99. Ч. 2. С. 291–302. DOI: <https://doi.org/10.31395/2415-8240-2021-99-2-291-302>
9. Статистичний збірник «Довкілля України 2019». Державна служба статистики України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2020/zb/11/Dovk_19.pdf

REFERENCES:

1. Deich M.Ye. (2021) Ekolohichnyy menedzhment: uchasť hromads'kosti [Environmental management: public participation]. *Visnyk ekonomichnoyi nauky Ukrayiny – Bulletin of Economic Science of Ukraine*, 1(40), 87–90. DOI: [https://doi.org/10.37405/1729-7206.2021.1\(40\).87-90](https://doi.org/10.37405/1729-7206.2021.1(40).87-90) (in Ukrainian)
2. Sagirova A.S. (2017) Vplyv systemy ekolohichnoho menedzhmentu na pidvyshchennya konkurentospromozhnosti ukrayins'kykh pidpryyemstv [The impact of the environmental management system on increasing the competitiveness of Ukrainian enterprises]. *Stratehiia rozvytku Ukrainy – Development strategy of Ukraine*, 2, 125–129. (in Ukrainian)
3. Potapyuk I.P., Stetsenko M.O. (2020) Systema ekolohichnoho menedzhmentu yak skladova ekolohichnoyi bezpeky [Environmental management system as a component of environmental safety]. *Ukrayins'kyy zhurnal prykladnoyi ekonomiky – Ukrainian Journal of Applied Economics*, 5(3), 410–416. DOI: <https://doi.org/10.36887/2415-8453-2020-3-46> (in Ukrainian)
4. Babchinska O.I. (2019) Klyuchovi aspekty suchasnoyi paradyhmy upravlinnya pidpryyemstvom [Key aspects of the modern paradigm of enterprise management]. *Efektivna ekonomika – Efficient economy*, 5. DOI: <https://doi.org/10.32702/2307-2105-2019.5.30> (in Ukrainian)
5. Loomis J., Helfand G. (2010) *Environmental Policy Analysis for Decision Making*. Springer.
6. Kostirko L., Kostirko R., Sereda O., Chernodubova E. (2021) Finansove zabezpechennya staloho rozvytku pidpryyemstv v umovakh ekonomiko-ekolohichnykh imperatyv [Financial support for sustainable development of enterprises in terms of economic and environmental imperatives]. *Finansovo-kredytna diyal'nist': problemy teorii i ta praktyky – Financial and credit activities: problems of theory and practice*, 4(39), 87–98. (in Ukrainian)
7. Ng, S.H., Teh, B.H., Ooi, S.H., Ong, T.S., & Soh, W.N. (2019) Does Environmental Reporting Matter? *The Journal of Developing Areas*, 53(3). DOI: <https://doi.org/10.1353/jda.2019.0038>
8. Pitel N.Ya., Novak I.M. (2021) Orhanizatsiya upravlinnya ekolohichno oriyentovanyim vyrobnytstvom [Organization of ecologically oriented production]. *Zbirnyk naukovykh prats' Umans'koho natsional'noho universytetu sadivnytstva – Collection of scientific works of Uman National University of Horticulture*, issue 99, part 2, pp. 291–302. DOI: <https://doi.org/10.31395/2415-8240-2021-99-2-291-302> (in Ukrainian)
9. Statystychnyy zbirnyk «Dovkillya Ukrayiny 2019» [Statistical collection "Environment of Ukraine 2019"]. State Statistics Service of Ukraine. Retrieved from: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2020/zb/11/Dovk_19.pdf (in Ukrainian)